

van boerenhut tot cottage

De Picturesque Movement sleepte de boerenhut de architectuurgeschiedenis in. Als 'cottage' werd hij een vast onderdeel van plannen voor landgoederen. Stedenbouwkundige **Ad Habets** volgt zijn lotgevallen, maar raakt in de 20e eeuw het spoor bijster.

Blaise Hamlet is een groep 'cottages' in Henbury, 3 km ten noorden van Bristol. Het zijn slechts negen huizen, maar ze zijn zo bijzonder dat ze in 1959 tot monument werden verklaard. The National Trust onderhoudt ze. Ze worden nog steeds bewoond. Een van de cottages wordt verhuurd als vakantiehuisje. Blaise Hamlet bestaat 200 jaar. Dat is behoorlijk oud voor sociale woningbouw. De twee- en driekamerwoningen werden in 1811 gebouwd in opdracht van John Scandrett Harford jr., zoon van een rijke bankier en eigenaar van het naastgelegen landgoed Blaise Castle.

Repton en Nash

Humphry Repton kreeg opdracht tot verfraaiing van het landgoed. Hij introduceerde architect John Nash voor de bouw van een melkhuysje en een orangerie. Het melkhuysje (1805) staat er nog steeds. Het viel blijkbaar zo in de smaak bij Harford dat hij vijf jaar later opnieuw een beroep deed op Nash voor de bouw van 'cottages' voor gepensioneerde bedienden van zijn estate. Harford was geen gewone rijkard. Hij was Quaker, filantroop en abolitionist. Het paste niet in zijn levensovertuiging zijn oudgedienden onder te brengen in een rijtje armenhuisjes. Hij kocht een stuk bos even buiten zijn landgoed en liet daar op een open plek vrijstaande bejaardenhuisjes bouwen. Ze werden spoedig een attractie. Van de 'retirement in quiet seclusion' die Harford in gedachte had

was al snel geen sprake meer. De bezoekers kwamen soms van ver. De Pruisische reisjournalist en landschapsarchitect Hermann Fürst Pückler-Muskau was een van hen en hij beschreef in zijn dagboek hoe het oude van dagen dorpje er in 1828 bij lag: *"Op een mooie green in het bos staan negen cottages, allemaal verschillend van vorm en materiaal elk huis wordt omringd door verschillende bomen en diverse soorten clematis, roos, kamperfoelie en wingerd. De woningen staan ruim uit elkaar maar vormen toch een geheel. Ze hebben een eigen tuintje. Midden op de green, in de schaduw van oude bomen, staat een gemeenschappelijke waterpomp. De tuinen zijn omheind met geschoren hagen. Zij vormen een mooie krans van bloemen en planten om het hele dorp."* Op het bos en de pomp na klopt de beschrijving nog steeds.

revolutionair

Tegenwoordig wordt het minilandgoed aan drie kanten ingesloten door een zouteloze naoorlogse verkaveling met doodlopende straten. Het onop-

vallende poortje dat vanaf de straat toegang geeft tot de green werkt hetzelfde als perron 93/4 in de Harry Potterfilm. Je staat plotseling in een vreemde, bijna magische wereld en je vraagt je af of er wel echte mensen wonen. De kinderen uit de buurt zijn in ieder geval echt. Ze vlechten bloemenkransen op de green en spelen verstoppertje tussen de hagen. Het domein als totaal is vrijwel rechthoekig maar de groene open plek in het midden is dat zeker niet. Hij glooit wat en de flankerende hagen begeleiden een slingerend pad om de green. Ondanks zijn klein formaat is het domein niet in een keer te overzien. Alleen wie het pad afgaat krijgt de huisjes een voor een voorgeschoteld. Het was Nash die de opzet voorstelde, maar de idee is zuiver van Repton. Zijn grote vernieuwing in het landschapsonwerp was dat hij niet langer uitging van vaste standpunten, van waaruit de 'picturesque views' waren ontworpen, maar van een bewegende kijker zoals een wandelaar of iemand in een rijtuig. Dat was voor die tijd een revolutionair gezichtspunt. Daarom is geen enkel huis in dit gehucht hetzelfde. Dat zou te snel vervelen. Vertaald naar onze tijd: wij nemen onze omgeving waar als een sequentie van beelden, als een film, dus de ontwerper moet denken als een cineast. Hij doseert de beelden die voorbij komen.

cascade van riet

Ze lijken losjes neergestrooid rond een golvende bloemenwei met appelbomen, maar het is allemaal zorgvuldig geënceneerd. Het eerste huis dat je ziet lijkt verdacht veel op het melkhuysje van Blaise Castle en dat is geen toeval. De 'circular cottage' is waarschijnlijk de meest gefotografeerde cottage ter wereld. Alles aan dit huisje is rond. Het is een cascade van riet, die alleen wordt gebroken door een paar dakkapellen en een ingangsportaal. Een imposante schoorsteen bekroont het huis. Het laag afhangende dak versmelt met de bolle hagen van de tuin. De ronde cottage steekt wat voor de andere woningen uit, zodat het pad er omheen buigt. Hier staat een huis dat in vorm en materiaal natuurlijk probeert te zijn. Met zijn burens vormt het een catalogus van modelcottages. Ze zijn de beste in hun soort, stuk voor stuk bekoorlijk en elk anders van architectuur. Allemaal zijn ze ontsproten aan hetzelfde idee.

concept

Want zodra de boerenhut was ontdekt als geschikte 'prop' voor de landgoedsceen, werden zijn theatrale eigenschappen nauwkeurig in kaart

Thomas Gainsborough - The Cottage Door, c.1780

Blaise Castle, melkhuysje

Blaise Hamlet, Vine Cottage

gebracht en geperfectioneerd. De cottage werd een concept, een algemene principe dat zich op verschillende manieren kon uiten. De 'cottage-door'-schilderijen van de late Gainsborough drukten het gevoel uit dat erbij hoorde, een verlangen naar een leven in natuurlijke rustige omgeving, het aloude verlangen van de stedeling. Het was een idyllisch beeld en men was zich daarvan welbewust. Uvedale Price beschreef de cottage in zijn 'Essay on the picturesque' in dezelfde stemming: "Een cottage met een zachte tint, half verscholen tussen de bomen, met een stukje tuin en een boomgaard, is een van de meest rustgevende dingen van het platteland, en als de zon erop valt en een paar pittoreske details aan het licht brengt ook een van de meest opwekkende; maar zet hem in het volle licht en kalk hem wit en alle rust is weg, wat je overhoudt is een starre grijs." James Malton snijdt als eerste de cottage op maat voor architecten. In zijn Essay on British Cottage Architecture (1795) vat hij het principe samen in een lijstje van kenmerken: een portiek bij de ingang, onregelmatig gebroken muurvlakken, een hoog en een laag deel, afwisselende dakvormen gemaakt van verschillende materialen, riet in het bijzonder en met een flinke overstek, gevels deels gemaakt van steen, deels van hout, deels in vakwerk, naar buiten draaiende ramen.

geheime deal

Nash moet Malton's boek gekend hebben want Blaise Hamlet lijkt er wel de gebouwde versie van. Hij tekende de schetsen voor de huisjes tijdens een reis naar Ierland, stuurde ze op naar zijn bureau in Londen en liet ze daar uitwerken door architect George Repton, een zoon van Humphry Repton. Tussen Nash en de familie Repton waren nauwe banden. Twee zoons van Repton werkten voor hem als architect en met de vader had hij een geheime deal. Als Repton hem een bouwopdracht bezorgde bij een van zijn landgoedklanten, dan stond Nash een derde deel van zijn honorarium aan hem af. Repton was in korte tijd de leidende landschapsarchitect van het land geworden. Binnen zeven jaar na de start van zijn ontwerpersloopbaan schreef hij zijn eerste boek 'Sketches and Hints on Landscape Gardening', een rijk geïllustreerd voorbeeldenboek voor 'improvements' van landgoederen. Hij had veel opdrachten van grootgrondbezitters, maar omdat hij de uitvoering aan anderen overliet werd hij er niet rijk van. Nash had wel veel profijt van de deal. Hij kwam in contact met de invloedrijkste personen van het land,

bouwde landhuizen en 'castles' van Schotland tot Wales en kreeg vaste voet aan de grond in het snel groeiende Londen. Terwijl hij tekende aan Blaise Hamlet werkte hij ook aan de herontwikkeling van Marylebone Park bij de hoofdstad. Het was de opmaat voor zijn magnum opus, de kilometers lange doorbraak van Carlton House naar dit park, de tegenwoordige Regent Street. De glanzendwitte neoklassieke terraces langs de nieuwe hoofdstraat en het park lijken in niets op de cottages bij het verre Bristol. Nash produceerde even gemakkelijk stadspaleizen als pastorale idyllen. De kunst van het landschapontwerp keek hij af van Repton en deed het later zelf. Hij werd de favoriete architect van de Prince Regent, de latere George IV en verbouwde voor hem een paviljoen op Windsor tot privéresidentie in cottagestijl. Het gebouw had een gebroken silhouet en een dak van riet. Het was in feite een flinke villa maar omdat Nash de omvangrijke aanbouwen zorgvuldig afschermde met beplanting leek het kleiner dan het was.

cottagestyle

Nash overleed in 1835 op zijn eigen landgoed East Cowes op Wight, 83 jaar oud, zes jaar na zijn beschermheer, wiens dood onmiddellijk het einde van zijn eigen carrière betekende. Het gedachtegoed van Nash en Repton raakte onder het stof in de grote bouw golf van de tweede helft van de negentiende eeuw, maar herleefde onder de Arts & Crafts- en de tuinstadbeweging. Woningbouwverenigingen zagen wel brood in dorpsachtige woonbuurten voor het naar de stad trekkende proletariaat. Toch was in de Engelse voorsteden en de Nederlandse tuindorpen van het interbellum nooit meer dan een zwakke echo hoorbaar van Blaise Hamlet en Malton's cottage principe. Het grote getal en het kleine budget noopten tot zodanige concessies dat de nieuwe buurten de verscheidenheid en fijnzinnigheid van de prototypes misten. Enkele villabouwers kwamen nog het dichtst in de buurt van het architectonisch ideaal. In Engeland liep Charles Voysey voorop. Nederlandse architecten die na hem kwamen deden het nog beter. Cornelis Blaauw, Jan Staal en Pieter Vorkink

landgoed 't Reigersnest, Oostvoorne, tuinmanswoning, arch. Pieter Vorkink, 1918

gaven de cottage nieuwe gedaanten. Vorkink's tuinmanswoning en (verdwenen) duinkoepel op landgoed 't Reigersnest in Oostvoorne zijn wel de meest overtuigende voorbeelden. De kleine gebouwen staan in een paradijselijk landschap. Baksteen, hout, riet en vrolijke kleuraccenten zijn tot expressieve sculpturen samengevoegd. Maar de sociale component, die het gehucht van Henbury zo sympathiek maakte, ontbrak hier.

recreatieparken

De landschapskundige lessen van de Picturesque Movement zijn in Nederland verloren gegaan. De Zocher's hebben hun best gedaan, maar zij zijn vergeten. Van een geïntegreerd ontwerp van landschap en architectuur is in ons land vrijwel geen sprake meer. Architecten en stedenbouwkundigen grijpen terug op rasterplannen met rechthoekige kavels, die zich makkelijk laten vullen maar die het oog niet kunnen boeien. Het maakt niet uit of je in de uitbreiding van een stad of van een plattelandsgemeente komt, overal wordt je getroffen door dezelfde starre grijs van het overduidelijke. Het meest wrekt zich dit in de recreatiesector. Badplaatsen zijn uitgebreid, watersportcentra en honderden huisjesparken zijn uit de grond gestampt, maar een vakantiegevoel krijg je er niet. Juist hier zou men een come-back verwachten van het pittoreske ontwerp met zijn aangename, op flaneren ingestelde straten en verscheidenheid van bebouwing. Het ontwerp van Nederland vakantieland is stil blijven staan. De recreant is aangewezen op monofunctionele enclaves vol met seriebouw, vijftig maal hetzelfde Makkumer vissershutje of Drents boerderijtje, aparte jachthavens los van de stad. De oorzaak hiervan moet niet alleen gezocht worden in gebrek aan visie bij de opdrachtgevers. Het zit dieper. Er bestaan hardnekkige ideologische barrières binnen de ontwerpende beroeps-

'Vissersvilla's' in 'Bungalowpark Beach Resort Makkum'

groepen zelf, niet het minst op de scholen waar ze worden opgeleid. Zelfs een moderne architect als Le Corbusier ontwierp ooit een cottage. Hij behoorde tot een generatie architecten die was opgeleid in de Arts & Crafts traditie. Die had oog voor detail en beheerste het ook. De huidige generatie doet smalend over boerderettes, maar zou ze er zelf nog een kunnen maken?

Ad Habets is zelfstandig stedenbouwkundige en docent aan de Academie van Bouwkunst te Arnhem